

**Pedagogik xodimlarning boshqaruvchilik faoliyatida nutq madaniyati va odobi
Mengortiqova Salomat Parda qizi**

Annotatsiya: ushbu maqolada pedagog xodimlar, rahbarlarning boshqaruvchilik faoliyatida nutq madaniyati va odobi haqida fikr mulohazalar yuritilgan. Nutq inson aqliy faoliyatining end oliy va asosiy vositasidir. Chunki insonni boshqa jonzotlardan ajratib turadigan ham nutq emasmi? Shunday ekan, inson aqliy faoliyatining eng oliy maxsullari tafakkur mevalari til va nutq orqali ro'yobga chiqadi. Til tafakkur mahsullarining hayotga tadbiiq etilishiga vosita bo'luvchi qudratli quroldir.

Kalit so'zlar: nutq odobi, nutq madaniyati, adabiiy til, milliiy til, notiiqlik san'ati, nutqi malakasi

Muomala - axborot jarayonidir. Pedagog bevosita shaxslarga muomalada, o'z tarbiyalanuvchilari, umuman, jamoa haqida, undagi ichki jarayonlar haqida g'oyat xilma-xil axborotga ega bo'ladi va xokazo. Pedagog ham o'z navbatida muomala jarayonida o'z tarbiyalanuvchilariga maqsadga qaratilgan axborotni ma'lum qiladi. Pedagog muomala vositasi orqali qanday axborot olishini qarab chiqar ekanmiz, o'quvchining shaxsi haqidagi axborotning muhimligini alohida ta'kidlab o'tish kerak. Muomala shaxsni g'oyat xilma-xil sharoit va ko'rinishlarda o'rgatishga imkon beradi.¹ Pedagog o'quvchilar bilan muomala qilar ekan, juda mayda qismlarni ham anglab olishga qodir bo'ladi. Bular sirdan qaraganda unchalik ahamiiyatli bo'lmasada, shaxsda sodir bo'layotgan, uni tushunish uchun juda muhim bo'lgan zarur ichki jarayonlar ko'rinishlarining alomatleri bo'lishi ham mumkin, bunda pedagog shaxsi katta rol o'ynaydi. Ayni bir xil hodisaning turli kishilar tomonidan talqini, uning o'tmishdagi tajribasiga bog'liqligi bilan izohlanadi.² Bu tajribaning uch jihati bor: umumiiy hayotiiy tajriba, pedagogik faoliyat tajribasi va muayyan jamoa bilan, o'quvchilar bilan muomalada bo'lish tajribasi. Nihoyat, pedagogniig o'quvchilar bilan kundalik muomalasi shunga olib keladiki, u o'quvchilarning xatti-harakatleridagi chuqur ma'no va xaqiiqiiy sababni turli vaziiyatlerda payqab oladi, buning uchun namuna sifatida u o'zi tez-tez qayd qilgan dalillardan va o'quvchilarning xulq-atvor usullaridan foydalanadi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi tarbiyani boshqarish vositasi sifatida qaralib, birlashtiruvchi, o'rmini to'ldiruvchi vazifasini ham bajaradi. Muomala o'zaro munosabatlar doirasida sodir bo'ladi. Boshqarish vositasi bo'lgan muomala o'quvchilarning faoliyatiga hamrohlik qiladi nihoyat, boshqarish vositasi bo'lgan muomala faoliyatidan keyin boradi. Muomala - axloq ko'rki sanaladi. Har bir kishining qanday dunyoqarashga egaligi, bilimliliigi uning muomalasidan ma'lum bo'ladi. Muomala - insonlar o'rtasidagi o'zaro aloqa vositalaridir. Muomalada asosiiy vosita til hisoblanadi. Shuning uchun ham til - aloqa quroli deyiladi. Insonning tili shirin, muomalasi madaniiyatli bo'lsa, qisqa vaqt ichida xalq orasida obro'-e'tibor topadi. So'zga chechanlik, hech qachon kishiga obro' keltirmaydi. Shuning uchun ham o'tmishda yashab o'tgan mutafakkirlarimiz tilga, so'zga hurmat bilan yondashishlarini uqtirib o'tganlar. Ulug' bobomiz Alisher Navoiy muomala madadiiyati, xushmuomalalik, tilning ahamiiyati to'g'risida, shirinso'zlik haqida purhikmat fikrlar bayon

¹ I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlashtirish to'g'risida" gi 6097-son Farmoni

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillargamo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-son Farmoni

yillargamo'ljallangan Yangi

qilganki, bugungi kunimiz uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. «Til shirinligi ko'ngilga yoqimli, muloyimligi esa - foydali. Shirin so'z sof ko'ngillar uchun asal kabi totlidir», - deydi Alisher Navoiy.³ Pedagog bolalarga bilim berish uchun bir qatorda ular nutqining rivojlanishiga ham alohida ahamiyat beradi va bunda u turli pedagogik usullardan foydalanadi. Bolalar nutqini o'stirishda pedagog so'zi muhim ahamiyatga ega: bir tomondan, uning nutqi bolani o'qitish va tafakkurini rivojlantirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki pedagogning nutqi obrazli, chiroyli, jarangdor, namunali bo'lmog'i, bola diqqatini o'ziga tortmog'i lozim. Zotan nutq pedagogning o'z mutaxassisligiga qay darajada loyiq ekanligini ifodalaydigan o'lchov, ko'rsatkich hisoblanadi. Shuning uchun nutq ustida ishlash, nutq madaniyatini takomillashtirib borish har bir pedagogning eng asosiy ijtimoiy burchi va mas'uliyati hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya ichida nutqning ta'sir kuchi nihoyatda kattadir.⁴ O'qituvchining nutqi o'quvchilarning o'zlarini tuta bilishlariga, xulk-atvori va fikr yuritishlariga ham ta'sir etuvchi kuchli vositadir. O'qituvchining nutqida uning hissi, intilishlari, iroda va etiqodi aks etadi. U nutq yordami bilan o'quvchilarda xursandchilik, ruhlanish, muhabbat, sadoqat, g'azablanish, nafratlanish hislarini tug'diradi. Xalq bilan birga turish, birga yashash muosarat deb ataladi. Odamlarning bir-birlari bilan bo'lgan munosabatlarining go'zalligi, muloyimligiga «Muosarat odobi» deyiladi. Insonning eng ulug', lekin murakkab va mashaqqatli faoliyatlaridan biri odamlar orasida, ya'ni jamiyatda o'z o'rnini topib yashashidir. Bu faoliyatning murakkabligi shundaki, ko'pchilikka qo'shilish, ular bilan ahil bo'lib yashash uchun iisonda shunga yarasha muomala va munosabat bo'lishi kerak. Muomala va munosabati ko'pchilikning didiga to'g'ri kelmaydigan, qo'pol va dilozor odamni ko'pchilik yoqtirmaydi. Insonlar xushfe'l, shirinsuxan, mard, muomalasi shirin kishilarni dildan yoqtirishadi va hurmat-etibor qilishadi. Insonlar orasida munosib o'rin topish, inoq, ittifoq bo'lib yashash shartlaridan biri odamning kamtarligidir.⁵ Kamtarin inson hech qachon o'zining yutug'i bilan, boy-badavlatligi bilan, ilm-hunari bilan maqtanmaydi, hamma vaqt kamgap, sodda bo'ladi. Ammo insondagi kamtarlik samimiy bo'lmog'i zarur. So'z inson qalbini ilitadi, so'z inson qalbini jarohatlaydi. «Tig' yarasi ketar, so'z yarati ketmas» degan xalq maqoli bekorga aytilgan emas. Chunki so'zlash qudrati benihoya katta. Inson o'z so'ziga, tiliga nihoyatda ehtiyotkor bo'lmog'i lozim. Ayrim yoshlarimizda so'zga, tilga etibor ancha sust. Eng avvalo, yoshlarga muomala madaniyatini, kattalar oldida mahmadonalik qilmaslikni, kattalar gapini bo'lmaslikni, yoshi ulug'larga gap qaytarmaslikni o'rgatishimiz zarur. Muomala madaniyati hamma joyda kerak. Ish joyida, transportda, uyda... shuning uchun ham biz kim bilan qanday muomala qilishni bilishimiz kerak.⁶ Insonning qanchalik bilimli, aql-zakovatli ekanligi muomala orqali namoyon

3

.Beruniy AbuRayxon. O'ylar, hikmatlar, naqllar, she'rlar. To'p. vanashrgatayyorlovchi Abdusodiq Irisov. «Yoshgvardiya», 1973. 104b

⁴ .4.N.G. Dilova, Sharqmutafakkirlarimerosivositasidata'limjarayonidagishaxslaaromunosabatlarni o'rnatishning pedagogik xususiyatlari, "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" -Xalqarojurnal 2022.No2

⁵ Saidova M.J. Methods and Importance of Using Innovative Technologies in Learning Center "Decimal" at Teaching Process of Math in Primary Schools // www.auris-verlag.de. 2017.

⁶ Saidova Mohinur Jonpulatovna, Ibrahimova Mohichehra Furkat Qizi. An integrated approach to the use of pedagogical technologies in primary school mathematics // Middle European Scientific Bulletin. Volume 8, January 2021, 174

bo'ladi. Odamlar butun ichki dunyosini, maqsadini, muomala va munosabatlarini bir-birlariga so'z yordamida etkazadi, amalga oshiradi. Shu tufayli so'zlashuv munosabatlari nihoyatda go'zal va muloyim bo'lishini hayot taqozo etadi. So'zga boy, shirinsuxan kishilarning muomalalari yoqimli, ishi ham yurishgan bo'ladi. Bundaylarni odamlar yoqtiradi, hurmat qiladi. So'zlashuv xam o'ziga xos san'atdir. Bu san'atni mukammal o'rganish har bir iisonga zarur. Shu bilan birga, ona tilini mukammal o'rganmoq har bir insonning muqaddas burchidir. Tilni bilgach uni ishlata bilish san'atini egallamoq inson uchun zarurdir. Shirinsuhanlik va go'zal nutq hech qachon, hech qaerda sotilmaydi. Bunga erishmoqlikning birgina yo'li bor, bu ham bo'lsa tinimsiz shirin so'zlashishni mashq qilmoqlikdir. Buni esa asosan ko'p kitob o'qish yo'li bilan amalga oshiriladi. Muomala insonning kimligini ko'rsatuvchi yuzidir. O'qitish jarayonida o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida 2 xil emosional muloqot turlari sodir bo'ladi:

a) salbiy his-tuyg'ulara asoslangan muloqot;

b) ijobiy his-tuyg'ularga asoslangan muloqot.. Demak, tinglash jarayoni ko'pchilik tasavvur qilgani kabi unchalik passiv jarayon emas ekan. Uning muloqotning samarali bo'lishidagi ahamiyati nihoyatda katta. Chunki tinglash qobiliyati gapiruvchini ilhomlantiradi, uni ruhlantiradi, yangi fikrlar, g'oyalarning shakllanishiga sharoityaratadi. Shuning uchun o'qituvchining har bir darsi ta'lim oluvchilar tomonidan diqqat bilan tinglansa, bu pedagogic muloqotdan ikkala tomon hambir xilda yutuqqa erishadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlashtirish to'g'risida" gi6097 son Farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60 son Farmoni
3. Beruniy Abu Rayxon. O'ylar, hikmatlar, naqlar, she'rlar. To'p. vanashrgatayyorlovchi Abdusodiq Irisov. «Yoshgvardiya», 1973. 104b
4. N.G. Dilova, Sharq mutafakkirlarimerosivositasidata'lim jarayonidagishaxslaaromunos abatlarni o'rnatishning pedagogik xususiyatlari, / "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" – Xalqaro jurnal 2022.No2
5. Saidova M.J. Methods and Importance of Using Innovative Technologies in Learning Center "Decimal" at Teaching Process of Math in Primary Schools // www.auris-verlag.de. 2017.
6. Saidova Mohinur Jonpulatovna, Ibrahimova Mohichehra Furkat Qizi. An integrated approach to the use of pedagogical technologies in primary school mathematics // Middle European Scientific Bulletin. Volume 8, January 2021, 174